

A TÖRTÉNELMEN INNEN

Néhány évvel a rendszerváltozás előtt egy érdekes írás arra mutatott rá: ha – gyakran évtizedekkel megszületése után – megjelent magyarul egy nyugati társadalomtudományi mű, az valósággal „át-hullámzott” a hazai szakirodalmon, tucatnyi írásban idézték, hivatkoztak rá. A rendszerváltozás óta sokat javult a helyzet, és nem csupán a hosszú ideig tiltott és/vagy csupán belső használatra megjelentett művek láttak végre napvilágot, de az új művek lefordításának ideje is örövendesen lerövidült. 1998 karácsonyára – két esztendővel az eredeti kiadást követően – jelent meg a nem szépirodalmi „kelendő könyvek” egyik éllovasa, Samuel P. Huntington műve: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*.

Samuel P. Huntington a Harvard Egyetemen a nemzetközi kapcsolatok professzora, akinek korábbi munkái közül itthon különösen az állam és a hadsereg viszonyát vizsgáló műve vált ismertté. A civilizációk konfliktusáról szóló írása először tanulmány formájában jelent meg a *Foreign Affairs*-ben – magyarul a *Külpolitika* közölte –, majd az abban foglaltakat fejlesztette tovább könyvvé. Nem szokatlan módszer ez, Francis Fukuyama is így járt el a történelem végéről értekezve. Nyilvánvaló, a nagyobb terjedelem nem csupán a részletesebb kifejtésre, de a bizonyításra is több helyet kínál. Ugyanakkor, ahogyan ez Huntington könyve esetében is történt, ez azzal járhat, hogy a szerző többször is elmondja ugyanazt. Ez a módszer nem csupán a honoráriumot növeli, de megkönnyíti az állítottak bizonyítását: a könyv olvasója könnyebben fogad el egy már ismerős tételt.

A recenzió olvasójában viszont felmerülhet a kérdés, miért ismereti Huntington könyvét „az emberi jogok folyóirata”. Nos, a nemzetközi kapcsolatok elméletének alakulása elengedhetetlenül érinti az emberi jogok védelmének problémáját, hiszen ez a kérdéskör az államközi viszonyok egyre fontosabb területévé válik. Emellett Huntington kifejezetten beszél is az emberi jogokról. A szerző a fegyverkezés és a harmadik világból érkező bevándorlás megakadályozása mellett az emberi jogok védelmére való törekvést is úgy tekinti, mint a Nyugat eszközét saját civilizációjának védelmére, és relatív hanyatlásának megállítására. A Nyugat nem csupán kettős mércét használ („Miért ne működjenek akkor együtt egy kevésbé brutális, barátságos zsarnokkal, ha ennek az alternatívája egy olyan zsarnok,

aki brutálisabb is és barátságatlanabb is nála?” 326. o.), de elkerülhetetlenül beleesik a „demokráciaparadoxonba”. „A Nyugat hanyag feltételezése, hogy a demokratikusan választott kormányok szívest-örömmest együttműködnek majd vele, és Nyugat-barátok maradnak, nem feltétlenül igaz a nem nyugati társadalmak esetében, ahol a választási versenyeken hatalomra juthatnak Nyugat-ellenes nacionalista és fundamentalista erők.” (Uo.) A Nyugat, de az univerzális emberi jogvédő álláspont nehézségeinek tagadása nélkül is belátható, a „demokráciaparadoxon” kulcsát éppen az emberi jogok jelentik: tehát bizonyos jogok akkor is veleszületettek és elidegeníthetetlenek, ha azokat a többség tagadja. A valódi paradoxon az, hogy előfordulhat, csak egy totalitárius állam lehetne elég erős ahhoz, hogy a helyi tradíciókat letörje, és érvényesítse az emberi jogokat, viszont az ilyen „emberi jogi diktatúra” csupán az emberi jogok megsértésével jöhet létre. Huntingtont valójában tehát a Nyugat önvédelme érdekli, az emberi jogok (ténylegesen a demokrácia) arra gyakorolt ellentmondásos hatása, és nem az emberi jogok érvényesítésének nehézségei. Ez azonban nem véletlen. Huntington szerint egyetemes emberi civilizáció nem létezik, a jelen, de főként a jövő konfliktusai éppen a különböző civilizációk törésvonalai mentén keletkeznek. „A Nyugat univerzalizmusának értelmetlensége és a globális mé-

A VALÓDI PARADOXON AZ, HOGY ELŐFORDULHAT, CSAK EGY TOTALITÁRIUS ÁLLAM LEHETNE ELÉG ERŐS AHHOZ, HOGY A HELYI TRADÍCIÓKAT LETÖRJE, ÉS ÉRVÉNYESÍTSE AZ EMBERI JOGOKAT, VISZONT AZ ILYEN „EMBERI JOGI DIKTATÚRA” CSUPÁN AZ EMBERI JOGOK MEGSÉRTÉSÉVEL JÖHET LÉTRE.

retű kulturális sokszínűség realitása vajon törvényszerűen erkölcsi és kulturális relativizmushoz vezet-e? Ha az univerzalizmus törvényesíti az imperializmust, akkor vajon a relativizmus legitimálja-e az elnyomást? A kérdésekre ismételtlen csak igennel és nemmel lehet válaszolni.” (551. o.) A szerző azért elismeri, a legtöbb civilizációnak lehetnek közös ismérvei. „Ezért nem egy adott civilizáció egyetemesnek kiáltott értékeit kellene hirdetni és

támogatni, hanem – a kulturális együttélés érdekében – a legtöbb civilizációra érvényes közös jellemzőket kellene megkeresni. Egy többcivilizációs világ csak úgy tud továbbfejlődni, ha az univerzalizmusról lemondva elismeri a sokszínűséget, és a közös jellemzőket kezdi keresni.” (552. o.) Nos, akár egy, akár több civilizáció létezik is a Földön, az emberek mindenütt államokban élnek. Márpedig az emberi jogok iránti „szükséglet” az állam létében gyökeredzik. Koncepcionális értelemben az egyén védelmezését az állam hatalmával szemben annak az állításnak az el-

fogadása, hogy léteznek elidegeníthetetlen és veleszületett egyéni jogok. Ha az „állam” egyetemes – márpedig az –, akkor az emberi jogok többcivilizációs jellege attól függetlenül fennáll, hogy a jogok mely kultúrában születtek.

Huntington szerint az egyetemes civilizáció kizárólag a Nyugat hamis önképeként létezik, illetve valóságként csupán az úgynevezett Davos-kultúrában, azaz az üzlet, a tudomány, a politika és a média angolul értő, transznacionális közösségében. Huntington meglehetősen leértékeli a nyugati tudatipar hatását, szerinte az a tény, hogy 1993-ban a világon a száz legnagyobb nézettségű film közül nyolcvannyolc volt amerikai, mindössze arról árulkodik, hogy „az emberi érdeklődés, a szerelem, a szex, az erőszak, a titokzatosság, a hősiesség és a gazdagság iránt egyetemes” (81. o.). Gondoljuk meg, ha az előbbieken felsorolt dolgok iránt valóban univerzális az emberi vonzódás, vajon miért ne volna az a szabadság és a személyes autonómia iránt? Mitöbb, az életérzések, az életmód és magatartásminták, az emberi viszonylatok, a konfliktus-megoldások mind-mind követésre csábíthatnak. A szovjet típusú társadalomfejlődést és politikai rendszert Kelet- és Közép-Európában nem annyira a politikai események valóságos híreit sugárzó nyugati rádióadások rendítették meg, mint a tömegkultúra „fellazító” hatása. Kereshetünk azonban példát az Európán kívüli civilizációk történetéből is. A múlt század végén létrejött indiai függetlenségi mozgalom bölcsője nem véletlenül ringott Oxfordban és Cambridge-ben, és az aligha jött volna létre a nyugati nacionalizmus, liberalizmus és szocializmus eszméi, és az ott tanulók *személyes emberi tapasztalatai nélkül*.

Huntington persze ennek kapcsán is a nyugati civilizációs hatások korlátaira mutat rá. Egyrészt különbséget tesz a civilizáció és a modernizáció között – szerinte a nem nyugati kultúrák csupán az utóbbit veszik át –, másrészt hivatkozik az úgynevezett őshonosodásra. Az őshonosodás főként a harmadik világbeli vezetők, vezető osztályok második nemzedékét jellemzi. Lényege a nevelés útján elsajátított nyugati értékek feladása, visszatérés az ősök kultúrájához, legnyilvánvalóbb jele pedig a vallási megújulás, így például az *iszlám reneszánsz*. Ezzel elérkeztünk a civilizációs konfliktusok és törésvonalak legjellemzőbb vonásához, az etnikai és vallási ellentétekhez. A hidegháború befejeződése utáni korszakban *valóban* a

konfliktusok *egyik* – a korábbinál nyilvánvalóbb – forrása az etnikai és vallási intolerancia és gyűlölködés. A hidegháború kényszerrendjének – amelynek olyan elemei voltak, mint a kelet–nyugati szembenállás katonai és gazdasági intézményesülése, a szovjeturalom Közép- és Kelet-Európa fölött, a pártállami politikai rendszerek – elmúltával a szabadság sokkja, ahogyan Havel megfogalmazta, a törzsi azonosulás irányába taszította az embereket. A modernizáció sokkja ugyanezt eredményezi a harmadik világban. Létrejön a Huntington által leírt jelenség: „1. felsőbbrendűségi (néha alsóbbrendűségi) érzés azokkal szemben, akiket nagyon másnak látunk; 2. félelem és bizalomhiány az ilyenekkel szemben; 3. a nyelvi különbségek és egyéni viselkedésformák következtében fellépő kommunikációs nehézségek; 4. tájékozatlanság más népek társadalmi gyakorlata, viszonyai, motivációi és követelményei terén.” (203. o.) Ez a jelenség, noha nyilvánvalóan erősebb és élesebb, ha különböző civilizációkhoz tartozók között alakul ki, azonos kultúrán belül is létrejöhet.

Ahogyan a filozófus, úgy a nemzetközi viszonyok kutatója sem lehet a bölcsesség teljességének birtokában. Noha egy nagyszabásúnak szánt elmélet előadása során talán nincs igazán tér az önkritikus reflexióra, Huntington könyvének olvasása közben mégsem tudtam leküzdeni az érzést: talán meggyőzőbb lenne a „tétel”, ha a szerző olykor jelezte volna, úgy érzi, vannak kétségei az elődottakkal kapcsolatban, esetleg azt is, hogy milyen alternatív magyarázatot vagy értelmezést tart még lehetségesnek.

A filozófiai, de a politikai gondolkodás története is ismeri a jelentős, de természetét illetően azért relatív jellegű felismerés, belátás fogalmát, amelyet általában elfogadnak, ugyanakkor a tételt felállító szándékával ellentétben nem tekintenek olyannak, mint amely képes a valóság, de akár csupán egyetlen jelenség, viszony, állapot teljes magyarázatát adni. Megítélésem szerint így kell viszonyulnunk Huntington téziséhez is, a különböző kultúrák törésvonalai egyik fontos magyarázatát adják korunk nemzetközi konfliktusainak.

[Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998. 646 oldal, 2300 forint]

Kardos Gábor